

Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin Sofyalı Süleyman Rüşûhî'nin şiirine yazdığı şerh: Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî

Erdoğan TAŞTAN¹

APA: Taştan, E. (2020). Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin Sofyalı Süleyman Rüşûhî'nin şiirine yazdığı şerh: Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî Turkey. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö7), 439-454. DOI: 10.29000/rumelide.813406

Öz

18. yüzyıl müelliflerinden biri olan Küçük Hâfız Mustafa Efendi (ö.1728-29'dan sonra) hakkında biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun hakkında bildiklerimiz *Nüzhetü'l-uşşâk* adlı eserinde kaydedilenlerle sınırlıdır. Bu bilgilere göre müellifin, Sultan III. Ahmed (salt. 1703-1730) devrinde Enderun'un Seferli Koğuşu'nda eğitim gördüğü, burada vaktinin çoğunu ilim öğrenmekle geçirdiği ve sonraki yıllarda da Enderun'dan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Hayatında zaman zaman geçim sıkıntı da çeken müellifin şerh türünde yazılmış *Nüzhetü'l-uşşâk ve Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî* adlı iki eseri mevcuttur. Bu eserlerden ilki, Sofyalı Süleyman Rüşûhî (ö.?)'nin 13 beyitten meydana gelen "-â nedir" kafiye ve redifli şiirindeki bir beyti, ikincisi ise aynı şiirin diğer beyitlerini şerh etmek amacıyla yazılmıştır. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî*, müellifin diğer eserine göre muhtasar bir şerh özelliği göstermektedir. Öyle ki Rüşûhî'nin bazı tasavvufi sualleri ihtiva eden şiirindeki beyitlerin birkaçı sadece birkaç cümle ile şerh edilmiştir. Bazı beyitlerin şerhinde ise müellifin açıklamayı geniş tuttuğu, farklı kaynaklardan alıntılarla konuyu teferruatıyla ele aldığı görülür. Eserde "esmâ, sıfât, akl-ı evvel, Ruh-ı Muhammedî, Kelime-i Tevhîd, şîrk, îmân, kaza, kader, insan-ı kâmil ve insanın diğer varlıklardan üstün oluşu" gibi çeşitli konuların ele alındığı görülmektedir. Âyet ve hadis iktibaslarıyla da zenginleştirilen şerh, orta nesir türünde yazılmış bir eser olarak değerlendirilebilir.

Anahtar kelimeler: 18. yy., Küçük Hâfız Mustafa Efendi, Süleyman Rüşûhî, şerh, tasavvuf

The commentary that Küçük Hâfız Mustafa Efendi wrote on the poem of Süleyman Rüşûhî from Sofia: Şerh-i Kasîde-İ Rüşûhî

Abstract

There is no information in biographical sources about Küçük Hafız Mustafa Efendi (d.?), one of the 18th century authors. What we know about him is limited to what is recorded in his work named *Nüzhetü'l-uşşâk*. According to this information, the author was educated in Enderun in Seferli Koğuşu, where he spent most of his time learning science during the reign of Ahmed III (r. 1703-1730) and left Enderun in the following years. There are two works of the author who sometimes had difficulties in his life, named *Nüzhetü'l-uşşâk* and *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî*, written in the style of commentary. The first of these works is written to comment a couplet in the poem of Süleyman Rüşûhî which consist of 13 couplets and has the word "nedir" as rhyme, and the second is written to comment the other couplets of the same poem. *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî*, which constitutes the subject of this study, shows a concise commentary feature compared to the other work of the author. So much so that a few of the couplets in Rüşûhî's poem, which contains some mystical

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitim Bölümü (İstanbul, Türkiye), etastan39@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2348-5632 [Makale kayıt tarihi: 22.09.2020-kabul tarihi: 20.10.2020; DOI: 10.29000/rumelide.813406]

questions, were annotated with only a few sentences. In the commentary of some couplets, it is seen that the author kept the explanation wide and discussed the subject in detail with quotations from different sources. In the work, it is seen that various subjects such as "esmâ, sıfât, the wisdom, Rûh-ı Muhammedî, the Word of the Tawheed, polytheism, the faith, the destiny and superiority of man to other beings " are discussed. The commentary enriched by the quotations of verses and hadiths can be regarded as a work written in the middle prose type.

Keywords: 18th century, *Küçük Hâfız Mustafa Efendi*, Süleymân Rüşûhî, commentary, mysticism

Giriş

Çeşitli sahalarda kaleme alınan eserler üzerine yazılan ve temelde bu eserleri açıklama, onlarda bulunan anlaşılması müşkül bazı kelime, kavram, ibare, cümle, mısra veya beyitleri anlaşılır kılma amacı taşıyan şerh türündeki eserler, edebiyatımızda güçlü bir şerh geleneğinin teşekkülünü de beraberinde getirmiştir.

Geçen asırlar boyunca temel hadis ve fıkıh kitapları, akâidle ilgili eserler, esmâ-i hüsnâ ve dua mecmuaları, hilye-i nebîler gibi çok sayıda dinî eserin yanında, dil, gramer, astronomi, tıp, fizik, aritmetik ve geometri gibi çeşitli sahalarda kaleme alınmış eserlerin de şerh edildiği görülür. (Ceylan 2000: 20,24). Bunların yanında klâsik edebî ve tasavvufî eserlerin de şerh geleneği içinde önemli bir yer teşkil ettiği göze çarpar. Hâfız-ı Şîrâzî (ö.1390?), Şevket-i Buhârî (ö.1696), Sâ'ib-i Tebrîzî (ö.1670?), Örfî-i Şîrâzî (ö.1591), İbni Fârız (ö.1235), Molla Câmî (ö.1492) gibi şairlerin divanlarına veya seçilmiş bazı şiirlerine yapılan şerhlerle birlikte *Mesnevî*, *Bostan*, *Gülistân*, *Bahâristân*, *Mantuku't-tayr*, *Pendnâme-i Attâr*, *Şebistân-ı Hayâl*, *Fusûsu'l-hikem*, *Muhammediye*, *Gülşen-i Râz*, *Delâ'ülü'l-hayrât* gibi edebî yönü yanında dinî, tasavvufî ve ahlaki özelliği de bulunan eserlerin şerhleri, bazı aşk mesnevileriyle tarihî-destani ve menkıbevi mesnevilerin şerhleri, *Tuhfe-i Şâhidî*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Nuhbe-i Vehbî*, *Sübha-i Sıbyân* gibi lügatlere yapılmış şerhler, çeşitli şairlere ait kaside, gazel, muammâ, lügaz, dü-beyt gibi nazım şekil ve türlerindeki eserler için yazılmış şerhler, bu şerhlerden bazılarıdır (Yılmaz 2007: 271-304; Yazar 2011: 263-640, 679-710).

Yukarıda bahsi geçen şerhlere ek olarak Yunus Emre (ö.1320?), Niyâzî-i Mısrî (ö.1694), Ümmî Sinan (ö.1657), Hacı Bayram-ı Velî (ö.1430), Eşrefoğlu Rûmî (ö.1469-70?), Dede Ömer Rüşenî (ö.1487), İsmâil Hakkî-i Bursevî (ö.1725), Sun'ullâh-ı Gaybî (ö. 1676'dan sonra) gibi tasavvuf büyüklerinin gazel, kaside, şathiye gibi şiirlerine yazılan ve çeşitli tasavvufî öğretileri konu alan şerhler de şerh geleneği içinde önemli bir yere sahiptir (Ceylan 2000: 34-65; Yazar 2011: 641-678). Kelime-i Tevhid, şer'î hükümler, miraç, melekler, şeytan, kıyamet, cennet, cehennem, âşık, ma'sûk, zâhid, rind, câm, mey gibi dinî ve tasavvufî konuların yanında tefsir, hadis, fıkıh, kelam, hikmet, kîmya, tıp, sarf, nahiv, belâgat, peygamber kıssaları, önemli mutasavvıfların menkıbeleri gibi farklı meselelere de yer veren bu tür tasavvufî şiir şerhleri, muhtevalarının zenginliği bakımından şerh geleneği açısından önemli birer kaynak hükmündedirler (Ceylan 2000: 121-413). Bu çalışmanın konusunu oluşturan Sofyalı Süleymân Rüşûhî (ö.?)'nin şiirine Küçük Hâfız Mustafa Efendi (ö.1728-29'dan sonra) tarafından yapılan şerh de bu tür şerhlerden biridir.

Bu yazıda önce söz konusu şiiri şerheden Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, sonra müellifin *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî* adlı eseri incelenip söz konusu şerhin metni aktarılacaktır.

Küçük Hâfız Mustafa Efendi ve eserleri

Biyografik kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız Küçük Hâfız Mustafa Efendi ile ilgili bildiklerimiz, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü 137/1 numarada (34 Sü-Tarlan 137/1) kayıtlı *Nüzhetü'l-üşşâk* adlı eserinde yer alan malumattan öteye geçmez. Müellif, bu eserin sebeb-i telif bölümünde kendisi ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: *Bu kitâb-ı maḥabbet-nisâbuñ kışşa-güzârı ve bu kışşa-i pür-guşşanuñ hişşe-dârı ki zücâc-ı mizâc-ı seng-i muşîbet ile şikeste ve zaḥm-ı ğamze-i cānân ile bîmâr ü ḥaste, nâr-ı firâk ile sūzân ve bâr-ı iftirâk ile nālân sükkân-ı serây-ı selvet-fezâ-yı behcet ve ḥuddâm-ı kâşâne-i meserret-nümâ-yı rāḥat olan ğilmânân-ı Enderûn-ı Hümâyûn'dan ḥâne-i Seferlide bende-i şâh-ı serîr-i ıştıfâ ya'nî el-ma'rûf bi-Küçük Hâfız Muştafâ bâ'îş-i taḥşîl-i sermâye-i ḥikmet ve sebeb-i tekmîl-i pîrâye-yi 'ibret olan 'ulûm-ı şerîfeye derûn-ı dilden tâlib ve şamûm-i cāndan râġıb olmaġın gerden-i cānum kuyûd-ı ḥizmetden âzâde ve levḥ-i zamîrüm nuḳûş-ı eşġâlden sâde gördüğüm eşref-i evkâtde ve aḥsen-i sâ'atde cehd-i belîġ ve sa'y-ı bî-dirîġ eylerdüm* (34 Sü-Tarlan 137/1, 3b-4a). Bu bilgilere ek olarak yazmanın zahriyesinde de müellifin biyografisine katkı sağlayacak olan şu kayıt yer almaktadır: *Biñ yüz kırk bir senesinde İstanbul'a varduġda şevketli pâdişâh-ı 'âlem Sulţân Aḥmed Hân Ḥazretlerinin Seferli odalarında sâkin Küçük Hâfız nâmıyla müsemmâ Muştafâ Efendi bu kitâbı te'lîf eyleyüp serây-ı hümâyûndan bu fakîre ihdâ eyledükde kenârında olan târiḥ taḥrîr olunup ba'dehü Sulţân Aḥmed Câmî'î'nün imâmetiyle çıkup Yûsuf Efendi-zâde'den Beyzâvî dersine şerîk olmuşdurur, Nüzhetü'l-üşşâk nâmıyla müsemmâdur* (34 Sü-Tarlan 137/1, 1a).

Bu bilgilerden hareketle Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin Sultan III. Ahmed (salt. 1703-1730) devrinde Enderun-ı Hümâyûn'un Seferli Koġuşu'nda eğitim gördüğü, 1141/1728-29 yılında *Nüzhetü'l-üşşâk* adlı eserini yazdığı ve Enderun'da bulunduğu dönemde ilme raġbet edip ilim öğrenmekle meşgul olduğu için, koġuştaki diġer hizmetlerden ve meşguliyetlerden âzâde olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki kayda göre Sultan Ahmed Camii'nin imamlığı vazifesiyle Enderun'dan ayrılan müellif, dedesine nisbetle Yûsuf Efendizâde diye anılan Abdullah Hilmî (ö.1754)'nin Beyzâvî derslerine katılmıştır. Yine *Nüzhetü'l-üşşâk*'ta yer alan "*Ey 'aql-ı şâhib-reşâd v'ey reh-nümâ-yı erbâb-ı sedâd kelâm-ı ḥaġîkat-âşârûñ ve ġüftâr-ı mev'izat-şî'ârûñ şaḥîḥdür ve ġâyetle merġûb u müstaḥsen ve nihâyetle ḥûb u rüşendür. Lâkin bu bende-i ednâ ve çâker-i bî-riyâ eyyâm-ı şabâveti ve hengâm-ı ḥadâşeti henüz tecâvüz eyleyüp ser-ḥadd-i 'ısrîne bâliġ olmuş bir tıfl-ı ebced-ḥvânam* (34 Sü-Tarlan 137/1, 12b)." şeklindeki ifadelerle göre müellif bu eserini oldukça genç bir yaşta, henüz yirmili yaşlarının başındayken kaleme almıştır. Eserin muhtevasını ve eser hazırlanırken faydalanılan kaynakları değerlendirdiğimizde müellifin genç yaşına rağmen geniş bir bilgi birikimine sahip, iyi yetişmiş biri olduğunu, temel dinî, tasavvufi ve edebî kaynaklara vâkaf bulunduğunu söyleyebiliriz. *Nüzhetü'l-üşşâk* için yazılmış ve eserin başına kaydedilmiş olan tarih manzumeleri ve takrizlerde müellifin övgüsü sadedinde söylenen sözler de bu durumu destekler mahiyettedir.

Nüzhetü'l-üşşâk'ın bulunduğu 34 Sü-Tarlan 137/1 numaralı yazmanın en başında da müellifin biyografisiyle ilgili bazı bilgilerin ve kendisine ait bir şiirin kaydediliği göze çarpar. Burada, yukarıdaki bilgileri teyit eden cümlelerden sonra şu kaydın ve ardından müellife ait aşağıdaki şiirin yer aldığı görülür: *Lâkin terkîm-i maḥall-i merķûm istîlâ-yı aşḥâb-ı düyûn-ı pederiyye[ye] müşâdefe étmekle çeşm-i ḥâme-i ḥün-bârdan menşûren manzûmen bu maķûle eşk-i ḥasret-i şikâyet-âmîz tekâtur ile düşdi:*

[*Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün*]

Yüridi kâfile-i rehzen-i maşraf yine âh
Killet-i ceys-i 'avâ'id ile hâl ise tebâh

Nafağa kisve vü süknâ ise elbet lâzım
Tutalum yétmiş aña 'â'ide-i her bir mâh

Akrabâ vü müte'allıklarun aḥvâli yaman
Çekerek mâ-meleki cümle alurlar her gâh

Göre erbâb-ı ḥuḳûḳun hele istilâsın
Ne 'aceb miḥnet ile geçdi bu 'ömrüm eyvâh

Tâli' -i bedle hemân keşmekeş olmaḳda işüm
Ne zamân ref -i niḳâb étse gerek baḫt-ı siyâh

Hâfızâ böyle ḳalursa ḳatı düşvâr aḥvâl
Meger İrâda meded eyleye Fettâḫ Allâh
(34 Sü-Tarlan 137/1, 1b)

Bu bilgilerden ve müellife ait yukarıdaki şiirden hareketle Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin geçim sıkıntısı çektiği, maddi imkânsızlıklarla boğuşup babasından kalan borçları da ödemek zorunda kaldığı söylenebilir. Nitekim *Nüzhetü'l-'uşşâk*'ın çeşitli yerlerinde de hayatındaki zorluk ve sıkıntılardan bahsetmesi, onun rahat bir ömür sürmediği şeklinde yorumlanmalıdır. Bu bilgiler haricinde müellifin nereli olduğu, doğum ve vefat tarihleri, ailesi, eğitiminin detayları gibi bilgilere maalesef şu an için vâkıf değiliz.

Elimizdeki bilgilere göre Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin birbiriyle muhteva bakımından bağlantılı olan iki eseri mevcuttur. Bunlardan ilki Sofyalı Süleymân Rüşûhî'nin "-â nedir" kafiye ve redifli şiirindeki bir beytin şerhine dayanan *Nüzhetü'l-'uşşâk*, diğeri de bu şiirin diğer beyitlerini şerh etmek amacıyla yazdığı *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî* adlı eserleridir.

1-) *Nüzhetü'l-'uşşâk*:

Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin 16. yüzyıl şairi Sofyalı Süleyman Rüşûhî'ye ait "-â nedir" kafiye ve redifli gazelin yedinci beyti olan

'Âşıḳa ma'sûḳ artık râḡıb iken pes yine
Anda bu deñlü temennâ bunda istiḡnâ nedür

şeklindeki beyti şerh etmek amacıyla 1141/1728-29 yılında telif ettiği eserdir. Eserine diğer klâsik eserlerde olduğu gibi Allah'a hamd ve övgü içeren ifadelerle başlayan müellif, sonrasında ilk olarak Hz. Peygamber'i ardından dört halifeyi öven cümlelerle devam eder. Giriş mahiyetindeki bu bölümden sonra eserin telif sebebinin anlatıldığı "*Sebeb-i Te'lîf-i Kitâb-ı Maḫabbet ve Mûcib-i Taşnîf-i Risâle-i Miḫnet*" başlıklı bölüm gelir. Bu bölümde müellif adımı söyleyip Enderun'un Seferli Koğuşu'nda bulunduğunu, burada ilim öğrenmeye râḡbet edip bu yolda elinden geldiği kadar çalıştığını, zaman

zaman zevk-i selim sahibi dostlarıyla sohbet meclisleri kurup hoşça vakit geçirdiğini belirttiikten sonra yirmi otuz kişinin aynı anda vefat ettiği ve kendisini derinden sarsan bir hadiseden bahseder. Henüz bu hadisenin tesirinden kurtulamamışken çok sevdiği ve “sebeb-i vücûd-ı bî-sûdum olan pîr ki...” diye başlayarak kendisinden sitayişle bahsettiği bir zâtın vefatıyla yıkılan müellif adeta matem havasına büründüğünü ve çok gözyaşı dökerek derinden sarsıldığını belirtir. Ancak “bir şeyh-i kerâmet-penâh ve ârif-i pür-intibâh” olarak nitelediği birinin, ölümün herkesin başına geleceği ve ondan kaçış olmadığı, kazaya rızadan gayrı derman ve belaya sabırdan başka imkân bulunmadığı yolundaki nasihatları üzerine başına gelenlere boyun eğip rıza gösterdiğini ve böylece kendine geldiğini söyler. Tekrar ilme ve kitaplara yönelen müellif, rastgele eline aldığı bir mecmuada “metâ'-ı belâgatın hvâce-i cihânı ve vâsf-ı fesâhatın bedî'ü'l-beyânı ” olarak nitelediği Sofyalı Süleyman Rüşûhî'nin

Ey ki 'âlemden haber-dârum déyen dünyâ nedür

mısraı ile başlayan kasidesini bir kişinin baştan sona şerh ettiğini, ancak

'Aşıka ma'sûk artık râgıb iken pes yine

Anda bu deñlü temennâ bunda istiğnâ nedür

beytine geldiğinde bunu görmezden gelerek şerh etmekten kaçındığını belirtir. Söz konusu beyti şerhe karar veren müellif yaşının oldukça genç olması dolayısıyla hakkıyla bu işin üstesinden gelemeyeceği ve başkaları tarafından eleştirileceği endişesiyle bir an tereddüt gösterse de nihayetinde şerhe giriştiğini ve kısa bir zamanda da bitirdiğini ifade eder.

Küçük Hâfız Mustafa Efendi, sebeb-i telîf bölümünden sonra, âyet ve hadisler yanında İmâm-ı Gâzalî (ö.1111), Firûzâbâdî (ö.1415), Molla Câmî (ö.1492), Fuzûlî (ö. 1556) gibi şahsiyetlerin eserlerinden de faydalanarak söz konusu beyti şerhe başlar. Eserin ilerleyen kısımlarında aşkın çeşitli özelliklerinin ele alındığı “*Der-Beyân-ı Hâlet-i 'Aşk*”, “*Der-Beyân-ı Keyfiyyet-i Zuhûr-ı 'Aşk*”, “*Der-Beyân-ı 'Alâmet-i 'Aşk*”, “*Der-Beyân-ı Mehâsin-i 'Aşk*”, “*Der-Beyân-ı Tarîk-ı Halâş zi-Varta-i 'Aşk*” başlıklarını taşıyan beş bölüm yer alır ve eser bu şekilde sona erer.

Şu anki bilgilerimize göre elimizde *Nüzhetü'l-'uşşâk*'ın tek nüshası mevcuttur. Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü 137/1 numarada kayıtlı bu nüsha, 101 varaktan meydana gelen bir yazmanın 1b-89a varakları arasında yer almaktadır. 220x152-138x66 mm ölçülerindeki yazma sırtı meşin, esmere yakın sarı, mukavva kapaklı bir cilt içindedir. Talik hatla yazılan yazmanın her sayfasında 13 satır vardır. Yazmanın başında Sofyalı Süleyman Rüşûhî'nin Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nde yer alan biyografisi ve Küçük Hâfız Mustafa Efendi'ye ait yukarıda yer alan bazı bilgilerle bir şiiri yer almaktadır.

Yazmada bundan sonra *Nüzhetü'l-'uşşâk* için kaleme alınmış üç takriz ve iki tarih manzumesiyle müellif hakkında yazılmış bir kıt'a yer alır. Takrizlerden ilki Şeyh Muhammed bin Mîrzâde Muhammed el-Kâdî tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. İkincisi Yûsuf Efendizâde diye anılan Abdullâh Hilmî (ö.1754) tarafından yine Arapça olarak yazılmıştır. Üçüncü takriz ise Abdu'r-rahmân el-Hâkî el-Aynî tarafından Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Eser için yazılan tarih manzumelerinin ilki yine Aynî tarafından yazılan ve kendisine ait takrizden sonra kaydedilmiş bulunan beş beyitlik Arapça şiirdir. İkinci tarih manzumesi ise Nu'mân Sâbit bin Hamdî-i Sivasî (ö.1768) tarafından Türkçe olarak kaleme alınmış olup yedi beyitten meydana gelmektedir. Bu manzume şu şekildedir:

Tarih-i Nu'mân Sâbit bin Hamdî-i Sivasî Berây-ı Te'lif-i Hâfız Muştafâ Efendi Der-Serây-ı Hümâyûn

Mef'ûlü mef'â'îlün mef'ûlü mef'â'îlün

Ol Hâfız-ı rüşen-dil hem-nâm-ı cihân fahrı
Deryâ-yı hıred içre cânâ dür-i yektâdur

'İlm ü hüner-i 'irfân meşrûta olup aña
Bu tekve-i 'âlemde bir mürşid-i vâlâdur

Her fenn-i ma'ârifde tefsîr-i ma'anîde
Ol zât-ı hüner-perver çün mecma'-ı deryâdur

'İşkî édüp ol ta'rîf tâze bir eşer étدی
İzhârı bu te'lîfi halkâ Yed-i Beyzâ'dur

Bu nüshayı kim görse étmez nice şad taşsîn
Şâyeste-i maqbûli haqqâ ülü'l-ârâdur

Bu Sâbit-i Sivasî gördükde bu âşârı
Şad ed'iyyeler ile târihine güyâdur

Bir düşdi cihân içre bu te'lîfe târihüm
Gülzâr-ı ma'ârifde bu bir gül-i zîbâdur
(1141/1728-29)

Bu tarih manzumesinden sonra yine Nu'mân Sâbit bin Hamdî-i Sivasî'ye ait müellif övgüsünde yazılan aşağıdaki kıt'a yer alır:

Kıt'a

Mef'ûlü mef'â'îlün mef'ûlü mef'â'îlün

Ey kân-ı ma'ârif sen luţfuñı ferāvân ét
Ol nüsha-i tesvîdi bu dâ'îye ihsân ét
Mesrûr-ı fu'âd eyle bu Sâbit'i şad eyle
Bu muhlışı yâd eyle gıbta-keş-i akrân ét

Bu bölümlerin ardından gelen 1a sayfası, yazmanın zahriyesidir. Bu sayfada müellif hakkında yukarıda bahsi geçen bilgileri ihtiva eden kısa bir bölümle vakıf kaydının bulunduğu görülür. Yazmanın 1b varlığında da *Nüzhetü'l-üşşâk* başlar.

2. Şerh-i Kasîde-i Rüşîhî:

Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin diğer eseri, Rüşîhî'nin “-â nedir” kafiye ve redifli şiirini şerh için yazdığı eserdir. Müellif, bu şiirin

'Âşıkâ ma'sûk artık râgıb iken pes yine
Anda bu deñlü temennâ bunda istiğnâ nedür

şeklindeki beytini şerh etmek amacıyla *Nûzhetü'l-üşşâk*'ı yazdıktan sonra geri kalan beyitleri de şerh etme gereği duyarak bu eseri telif etmiş olmalıdır. *Nûzhetü'l-üşşâk*'a göre daha kısa olan bu şerhde şiirin mahlas beytinin de şerh edilmediği görülür.

Aslında müellife ait eserlerden hangisinin daha önce yazıldığı konusunda bir belirsizlik mevcuttur. *Nûzhetü'l-üşşâk*'ın telif sebebinin anlatıldığı bölümdeki ifadeleri dikkate alacak olursak müellif, Süleyman Rûsûhî'nin şiirini ve bu şiirin başka bir şârih tarafından bir beyti eksik bırakılarak şerh edildiğini ilk gördüğü anda şerhi eksik olan beyti şerh etmeye karar vermiştir ve bundan önce gerek şiirden gerekse onun şerhinden habersiz olmalıdır. Üstelik bu eseri oldukça genç bir yaşta, yirmili yaşlarının başında telif etmiştir. Ancak *Şerh-i Kasîde-i Rûsûhî*'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 684/1 numarada kayıtlı nüshasının sonunda bulunan ve bu nüshanın 1130/1717-18 senesinde Dervîş Ahmed bin Muhammed el-Kâdirî tarafından istinsah edilmiş olduğunu gösteren kayda göre bu eser, 1141/1728-29 yılında telif edilen *Nûzhetü'l-üşşâk*'tan yaklaşık 11 yıl önce kaleme alınmıştır. Ancak bu durumda da yirmili yaşlarının başında *Nûzhetü'l-üşşâk*'ı telif ettiğini belirten müellifin *Şerh-i Kasîde-i Rûsûhî*'yi onlu yaşlarının başında yazmış olması gerekir ki bu da pek mümkün görünmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki yeni bir belge veya bilgi ortaya çıkana kadar bu iki eserden hangisinin daha önce yazıldığı kesinliğe kavuşamayacaktır.

Süleyman Rûsûhî'nin şerhe konu olan şiiri 17. yüzyılda Âyînezâde Muhammed Şemseddin-i Sirozî (ö.1688-89) tarafından da şerh edilmiştir. Âyînezâde'nin bu şerhi daha önce tarafımızdan yayımlanmıştı. Bu yayında hem söz konusu şiirin sehven Mesnevî şârihi İsmâil Rûsûhî-i Ankaravî (ö.1631)'ye ait olarak gösterilmesi ile ilgili yanlışlık belgeleriyle birlikte düzeltilmiş hem de şiiri yazan Sofyalı Süleyman Rûsûhî hakkında etraflıca bilgi verilmişti (Taştan 2017: 317-322). Bu bilgileri, tekrar olmaması için buraya almaya gerek duymadık.

Âyînezâde'nin bu şiiri şerh etmiş olması, *Nûzhetü'l-üşşâk*'ın yazılmasına sebep olan beyti şerh etmeden geçen ve adı zikredilmeyen şârihin o olabileceğini akla getirmektedir. Ancak Âyînezâde'nin şerhinde bu beyit, diğer beyitler gibi şerh edilmiştir ve bu şerh genel itibarıyla Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin bu çalışmaya konu olan şerhinden daha tafsilatlıdır (Taştan 2017: 328-343). Belki de Hâfız Mustafa Efendi, Âyînezâde'nin söz konusu beyti şerh ettiğini gördü, ancak bunu yetersiz olarak düşünüp şerh edilmeden geçildiği şeklinde yorumladı ve bu durumu kendi şerhinin telifine bir sebep olarak değerlendirdi. Ancak durum böyle değilse Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin eline geçen şerh, kimliğini bilmediğimiz üçüncü bir kişi tarafından telif edilmiş olmalıdır ki bu da Rûsûhî'nin şiirinin gördüğü rağbeti ve farklı bir şârih tarafından telif edilmiş, şu an elimizde olmayan bir başka şerhin varlığını gösterir.

Eserin ismi

Eserin hiçbir nüshasında şerhe isim olabilecek bir başlık veya bir ibare yer almadığı gibi metnin içinde de müellif tarafından bu amaçla kullanılmış bir ifade veya ibareye rastlanmamaktadır. Ancak sadece Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2581/8 numarada kayıtlı nüshanın başında *Kasîde-i Rûsûhî Efendi* şeklinde bir başlık bulunmaktadır ki bunda da eserin bir şerh olduğuna delalet eden bir durum söz konusu değildir. Bu nüsha, katalogda ise *Şerh-i Kasîde-i Rûsûhî Efendi* şeklinde kaydedilmiştir. Biz de bu kaydı ve biraz da bu nüshadaki başlığı dikkate alarak -şiirin gerçekten bir kaside olup olmadığı yönündeki tereddüdü de bir kenara bırakıp- Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin bu şerhi için *Şerh-i Kasîde-i Rûsûhî* başlığını/adını kullanmayı uygun bulduk.

Süleymân Rüşûhî'nin şerhe konu olan şiiri

Rüşûhî'nin şiiri on üç beyitten oluşan ve “aa, ba, ca ...” şeklinde kafiyelenmiş bir şiirdir. Şiirin, Âyînezâde'nin şerhinde kullanılan nüshası ile Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin şerhinde kullanılan nüshası arasında birkaç kelimeyi geçmeyen farklar bulunduğu görülmektedir. Bazı müşkül sualleri ihtiva eden ve tasavvufî bir muhtevaya sahip olan şiir, bu çalışmaya konu olan şerh metninde şu şekildedir:

- Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün*
1. Ey ki 'âlemden haber-dârum déyen dünyâ nedür
Bu günün yarını bilmezseñ déye dün yâ nedür
 2. On sekiz biñ 'âlemi garq eyleyen deryâ nedür
Yâ o deryâyı yudan mâhîçe-i şugrâ nedür
 3. Âdemi tercih ü tercih eyleyen kimler-dürür
Kimden ihrâc étdiler İblîs'i istiñnâ nedür
 4. Cins ü faşlı nev' ü aşlı bir iken ey bü'l-'aceb
Arasında bunların bu deñlü bu gavgâ nedür
 5. Bunların hep feyzi bir yerden gelürken lâ-cerem
Kimi 'ârif kimi 'âmî kimisi şeydâ nedür
 6. Kiminün hürşid-i 'âlem zerre gelmez 'aynına
Kimini her şeyde hayrân eyleyen âyâ nedür
 7. 'Âşıkâ ma'sûk artık râğıb iken pes yine
Anda bu deñlü temennâ bunda istiğnâ nedür
 8. Şirk-ile İmân gelmez bir yere lâ raybe fîh
Ehl-i İslâm'un dilinde lâ nedür illâ nedür
 9. Eyleyüp Hakk'a tevekkül kul olan Mevlâsına
Bugün için guşşalanmak yâ gam-ı ferdâ nedür
 10. Söylemek görmek işitmek anlamak bilmek nedür
Yâ bu evşâf ile mevşûf ol dür-i yektâ nedür
 11. Benden evvel bildüğün étmîş éden olmuş olan
Bunda vü anda benümle olunan da'vâ nedür
 12. Hâme-i şun'a haţâ nisbet olunmazsa eger
Bunca yañlışlar bu 'âlem defterinde yâ nedür
 13. Perde-i pindârünü kaldırmayınca aradan
Ey **Rüşûhî** bilemezsin bunlara ma'nâ nedür

Şerhin tertip, muhteva ve üslûp özellikleri

Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin bu eserde, klasik eserlerde karşılaştığımız tertip hususiyetlerine dikkat etmediğini, doğrudan beyitleri şerhe giriştiğini görürüz. Bu durum şerhin *Nüzhetü'l-üşşâk'a* göre daha muhtasar bir şekilde ele almasından kaynaklanmış olmalıdır. Sözü fazla uzatmak istemeyen müellif, hemen beyitleri şerhe girişmiş olmalıdır.

Şerhin dikkat çeken özelliklerinden biri oldukça muhtasar bir şerh oluşudur. Birkaç beyit dışında müellif beyitlerin açıklamalarını kısa tutmuş, şiirin son beytini ve *Nüzhetü'l-üşşâk'da* geniş bir şekilde ele aldığı için yedinci beytini şerh etmemiştir. Ancak

Benden evvel bildüğün étmîş éden olmuş olan

Bunda vü anda benümle olunan da'vâ nedür

şeklindeki beytin oldukça tafsilatlı bir biçimde şerh edilmiş olduğu da dikkati çeker.

Şerh, muhtasar olmasına rağmen içinde “esmâ ve sıfât, insân-ı kâmil, Âdem, İblis, melekler, iman, kazâ, kader, Kelime-i Tevhid, kendini bilen kişinin Rabb'ini de bileceği, insanın yaratılışı, irade, cebr, bugününü değerlendirmek ve yarın için endişe duymamak” gibi çeşitli konulara yer verildiği görülür.

Şerhin dikket çeken bir diğer özelliği, muhtasar bir şerh olmasına rağmen içinde oldukça fazla sayıda farklı kaynaklardan yapılmış iktibasların bulunmasıdır. Müellifin, konuyu daha iyi izah etmek için âyet, hadis, kelâm-ı kibar iktibasları yanında Seyyid Nesîmî (ö.1417?), Hâfız-ı Şîrâzî (ö.1390?), Sa'dî-i Şîrâzî (ö.1292), Ömer Hayyâm (ö.1132?), Nâsır-ı Tûsî (ö.1274) gibi şahsiyetlerin eserlerinden de iktibaslarla bulunduğu görülür.

Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî, dil ve üslup olarak orta nesir türü eserler arasında değerlendirilebilir. Metinde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalara yer verilmiş olsa da bunlar çok uzun tamlamalar veya anlaşılması çok güç kelimeler olmadıkları için metnin dilini de ağırlaştırmazlar. Dolayısıyla eserin dilinin yazıldığı dönem ve muhtevası dikkate alındığında oldukça sade olduğu görülür. Âyinezâde'nin şerhi ile karşılaştırıldığında bu çalışmaya konu olan metnin dil bakımından sadeliği daha da net bir şekilde ortaya çıkar.

Şerhin nüshaları

Çalışmamıza konu olan bu şerhin şu an için elimizde dört nüshası mevcuttur:

1-) Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Bölümü 137/2 (34 Sü-Tarlan 137/2):

Yukarıda da tanıtılan bu yazmanın 1b-89a varakları arasında *Nüzhetü'l-üşşâk*, 89b-96b varakları arasında da *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî* yer almaktadır. Şiirin şerhe başlandığı sayfada herhangi bir başlık yer almamakta, başlık amacıyla sadece sürh ile “Rüşûhî” ibaresinin yazıldığı görülmektedir. Şerhin bittiği 96b'de de tamamlandığını gösteren “temme” kaydı haricinde bir kayıt yoktur. Şerh, talik hatla yazılmış olup her sayfada 13 satır mevcuttur. Fizikî özellikleri yazma hakkında yukarıda verilen bilgilerle aynıdır.

2-) Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu O6 Mil Yz A 2581/8

202x147, 155x90 mm. boyutlarındaki bu yazma nesih hatla yazılmış olup toplam 160 varaktır. Her sayfada 17 satır vardır. Yazma, sırtı kahverengi meşin, ebru kâğıt, mukavva bir cilt içerisindedir. Söz başları kırmızı, yapraklarının bazıları rutubet lekeli. Yazmada dokuz farklı eser mevcuttur. *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî*, yazmanın 148a-153b sayfaları arasında yer almaktadır. Eser yazmanın kataloğunda *Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî Efendi* şeklinde kaydedilmiştir. Şerhin başladığı 148a sayfasının başında ise sürh ile *Kasîde-i Rüşûhî Efendi* şeklinde bir başlık yer almaktadır. Yazmada şiirin mısraları şerh boyunca sürh ile yazılmıştır. Şerhin sonunda da tamamlandığını ifade eden “*Temmetü'l-kaşîde-i Rüşûhî Efendi rahmetü'llâhi Te'âlâ 'aleyhi*” kaydı yer almaktadır.

3-) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE Yz 684/1

200x125, 140x65 mm. boyutlarındaki bu yazma toplam 160 varaktır. Yazmada beş farklı eser kaydedilmiş olup eserlerde kullanılan yazılar da farklılık göstermektedir. Şerh-i Kasîde-i Rüşûhî, yazmanın 1b-6a sayfaları arasında yer almaktadır ve nesih hatla yazılmıştır. Her sayfada 21 satır

vardır. Şerhin başladığı 1b sayfasının hâşiyesinde Rûsûhî'nin şiirinin metni de farklı bir yazı ile kaydedilmiştir. Şerh metninde şiirin mısralarının ve alıntı yapılan Arapça ibarelerin üzeri sürh ile çizilmiştir. Şerhin sonunda tamamlandığını ifade için şu ibare yer almaktadır: “Temmetü’r-risâlete sene selâsüne ve mi’e ve elf ‘an Dervîş Ahmed bin Muhammed el-Kâdiri ğafera’llâhü lehü.” Buna göre bu nüsha 1130/1717-18 senesinde Dervîş Ahmed bin Muhammed el-Kâdirî tarafından istinsah edilmiştir.

4-) Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu O6 Mil Yz A 5221/3

200x130, 140x83 mm. boyutlarındaki bu yazma nesih hatla yazılmış olup toplam 144 varaktır, ancak bazı varakları eksiktir. Kenarları kahverengi meşin olan, şemseli siyah meşin bir cilt içerisindedir. Söz başları kırmızıdır. Her sayfada çoğunlukla 21 satır vardır. Yazmada beş farklı eser vardır. *Şerh-i Kasîde-i Rûsûhî*, yazmanın 55b-59b varakları arasındadır ve katalogta sehven kendinden önce gelen eserin adıyla, *Risâle fî hakkı’r-revâfız* olarak kaydedilmiştir. Halbuki tam adı *Risâletün fî haqqı’r-revâfîzî’l-merdûdîn* olan bu eser, *Şerh-i Kasîde-i Rûsûhî*’den farklı bir eserdir ve şerhe konu olan şiirin sahibi Süleyman Rûsûhî tarafından Rafizîlikle ilgili olarak kaleme alınmıştır. Muhtemelen katalogu hazırlayanlar, şiirin Rûsûhî’ye ait olması dolayısıyla Küçük Hâfız Mustafa Efendi’nin şerhini de Rûsûhî’nin bu eserin devamı gibi düşünmüşler ve o şekilde kaydetmişlerdir. Şerhin bu nüshasının sonunda tamamlandığını gösteren “*Temmetül-maḳāle*” şeklindeki bir ibareden başka herhangi bir kayıt yoktur.

METİN

Ey ki ‘âlemden haber-dârum déyen dünyâ nedür

‘İnde’-ṭ-ṭā’ife bu kā’ināt mezâhir-i esmâ vü şîfâtdur. Meşelâ insân ve ḥayvân ve ma’âdin ve nebât olmasa Ḥaḳḳ’uñ ḥâlîḳıyyeti ve râzıḳıyyeti ve sâ’ir kemâlâtı neden ma’lûm olurdu ve ḥaḳḳ’ırfân-ı İlâhî’den mahrûm ḳalurlar idi. İmdi dünyâ mezra’a-i uḫrâ olduğundan mâ’adâ bir şunuñ gibi ‘aẓîm ma’nâdan kifâyetdür, ğaflet olunmaya.

Bu günün yarını bilmezseñ déye dün yâ nedür

*Ḳāletî’l-ḥükemâ’ü: El-eyyâmü şelâsetün: El-emsü mev’izatün ve’l-yevmü ğanımetün ve’l-ğadü muḥâtaratün*². Ems mev’iza olmağın ma’nası budur ki eger ol gün ‘amel-i şâliḥa maḳrûn olup taḳarrûbe bâdî ve mağfıretüne hâdî olursa devlet senün. Ve eger ma’şiyete merhûn olup Cenâb-ı ‘İzzet’den dür olmağı dâ’î olursa çor başuña, maṭrûdiyyet senün. Kemâ ḳāle’n-Nebıyyü şalle’llâhü ‘aleyhi ve sellem: *Meni’stevâ yevmâhü fe-hüve mağbûnün ve men kâne emsehü ḥayran min ğadihi fe-hüve mel’unün*³, *ey maṭrûdün ‘an derecetî’l-ıtibâr*⁴. Ve yevm ğanımet olmağın ma’nası oldur ki yevm-i cedîde duḫûl ehl-i ḳubûruñ devr-i Âdem’den tâ nefḫ-i şûra varınca isteyüp herğiz ḥuşûle mevşûl olmayan temennâlarıdur ki ḳāle’llâhü Te’âlâ: *Rabbenâ eḫricnâ na’mel şâliḥan*⁵ anlara vêrilmeyüp saña vêrılmışdür. Meşelâ nevm küçük ölümdür. Zîrâ uyhu göz görmez, ḳulaḳ işitmez, el tutmaz, dil söylemez ve bi’l-cümle ḳuvâsı işlemez olmağdur. Çünkü böyle olduñ, eger uyanmasañ hemân öldün idi. Çünkü uyandıñ, ehl-i ḳubûruñ bunca zamândan berü isteyüp bulmadukları devleti râygân bulduñ, ‘aceb fırsat ve özge ğanımet degül midür? Neden bildün ki bir daḫı bulasun? Sa’y eyle ki maḳbûl-i

2 Hakimler şöyle demişlerdir: “Günler üçtür: Dün, öğüttür; bugün, ganimettir; yarın ise tehlikedir.”

3 Hz. Peygamber ‘Aleyhi’s-selâm şöyle buyurmuştur: “İki günü eşit olan ziyadadır; dünü yarından hayırlı olan lanete uğramıştır.” (Aclûnî 1421: 274, 2406. Hadis)

4 Yani itibar derecesinden uzaklaştırılmıştır.

5 “Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, rızana uygun işler yapalım.” 35 Fâtır 37

Hzret olusun. Zîrâ Bârî Te'âlâ bir kerre lâ İlâhe ille'llâh demek, dünyâ tolusı altundan yégrekdür déyü buyurur. *Hayşü kâle: Fe-len yukbele min ehadihim mil'ül-arzî zeheben ve-levi'ftedâ bih*⁶. İmâm Kuşeyrî Hzretleri quddise şırruhü küffârdan dünyâ tolusı zer mü'minlerün zerre kadar imânına berâber degüldür déyü tefsîr eyler. Ve ğad muhâţara olduğunuñ ma'nâsı eyledür kim bilmezüz şabâha çıkar mıyuz çıkmaz mıyuz. Çıkdığumuz taqdîrce sa'îd mi çıkaruz, şakî mi, merdûd mı maqbûl mi mansûb mı ma'zûl mi, haţar-ı 'azîm degül mi? Tedârûki lâzım emr-i mühimdür, himmet olına.

On sekiz biñ 'âlemi ğarķ eyleyen deryâ nedür

Bunca 'âlemi hâvî olan deryâ Allâhü Te'âlâ'dur. Kemâ kâle fî Kitâbi'l-Mecîd: *İnnehü bi-küllî şey'in muhîf*⁷.

Yâ o deryâyı yudan mâhiçe-i şugrâ nedür

Bu baır-ı bî-pâyânı yudan kalb-i insân-ı kâmilü'l-iz'ândur ki hadîş-i qudsîde mezkûr ve kütüb-i mu'tebere meştürdür. Hayşü kâle'llâhü Te'âlâ: *Mâ vesî'anî arzî ve lâ semâ'î ve lâkin vesî'anî kalbü 'abdiye'l-mü'mini*⁸.

Âdemi tecrîh ü tercih eyleyen kimler-dürür

Ķandan ihrâc êtdiler İblîs'i istisnâ nedür

Âdem'e ta'n edenler şeytâna tâbî olup *e-tec'ali fihâ men yüfsidü fihâ*⁹ déyenlerdür. TerciĶ edenler Ķikmete vâkıf olup rütbe-i Âdem'i bilenler ve kerâmetine muţtali' olanlardur. Ba'de zâlik Âdem'e secde ile me'mûr olan meleklerden ve şeytân-ı cinnîlerden olup müsteşnâ, müsteşnâ minhde dâhil degül iken istisnâ faşîh olmaz. Ve erbâb-ı tefsîrîñ şimdiye degin olan taĶrîrleri şaĶîh olmayup şifâ'-i 'alîl ve tesķî-i ğalîl êtmedüĝi haķî degüldür, te'emmül kıl. El-cevâb: Allâhü a'lem ta'n edenlere re'îs, İblîs-i pür-telbîs ve secde ile me'mûr olunanlar daĶı ta'n edenler ve zecren lehüm secde ile emr olunmuşlar olıcaķ. İblîs muţlaķâ tâ'atlardan ihrâc olunmuş, melek olup olmaması maķşûd olunmamışdır. Fe-'alâ hâzâ İblîs'ün secdesi bi't-ţarîķî'l-evlâ lâzım gelmiş söz yerin bulmuşdur. Ve anlar ki li-'umûmî'l-lafzı ve 'ademi'l-muĶaşşış meķülün lehüm cümle-i melâ'ikedür demişlerdür. *Estekberte em-kunte mine'l-âlin*¹⁰ âyetinün Keşşâf, Ķâzî, Kemâl Paşa-zâde, Ebu's-Su'ûd raĶimeĶümü'llâhü Te'âlâ muĶaşşış olduĝundan zühûl ve [mâ min] 'âmmîn [illâ ve ķad] Ķuşşa minhül-ba'zu¹¹ ķabîlinden olduĝundan soñra ĝayrılaruñ daĶı Ķurûcından ĝufûl üzre olmuşlardur, ĝaflet olunmaya.

Cins ü faşlı nev' ü aşlı bir iken ey bü'l-'aceb

İşâretün ilâ ķavlihi Te'âlâ: Ķalaķa-küm min nefsin vâĶidetin¹². Ve ilâ ķavlihi 'Aleyhi's-selâm: İne Rabbe-küm vâĶidün ve ebâküm vâĶidün¹³. Fe-yecûze en yerâdü mine'l-ebi Âdem 'aleyhi's-selâmü ve en yerâdü minhül-'aķlı'l-evveli ya'nî rûĶu'n-Nebiyyü'l-ekmeli¹⁴.

Arasında bunlaruñ bu deñlü bu ĝavĝâ nedür

- 6 "Evet, inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, onların hiç birinden kendini kurtarmak için dünya dolusu altın verecek olsa dahi asla kabul edilmeyecektir." 3 Âl-i İmrân 91
- 7 "Muhakkak ki O (Allah) her şeyi kuşatmıştır." 41 Fussilet 54. Yazmada "innehü" yerine "ve hüve" ibaresi yer almaktadır.
- 8 "Ben göklere ve yere sığmam, fakat mümin kulunun kalbine sığarım." (Aclûnî 1421: 229, 2256. Hadis)
- 9 "Orada fesat çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın?" 2 Bakara 30
- 10 "Büyüklük mü taşıyorsun, yoksa ululardan mısın?" 38 Sâd 75
- 11 Her umûmî kâidenin bir istisnası vardır.
- 12 "O sizi bir tek nefisten yaratmıştır." 39 Zümer 6
- 13 "Hz. Peygamber Aleyhi's-selâm şöyle buyurdu: Muhakkak ki Rabbiniz birdir ve babanız da birdir." Beyhakî 1423/2003: 132 (7. Cild), 4774. Hadis.
- 14 Âdem aleyhisselâmdan ve akl-ı evveliden yani Hz. Peygamber'in ruhundan bahsedilmiş olması caizdir/mümkündür.

Vechî'l-ihtilâf beyne'l-eslâf ve'l-aḥlâf teḳâbül-i esmâ'-i İllâhî ve iḳtizâ'-i isti'dâd-ı ğayr-ı mütenâhidür ve lehü.

**Bunlaruñ hep feyzi bir yérden gelürken lâ-cerem
Kimi 'arif kimi 'amî kimisi şeydâ nedür**

'Alâ ḥasebi'l-isti'dâd ve muḳteżâ-yı nihâdlarıdır.

**Kiminuñ ḥurşid-i 'âlem zerre gelmez 'aynına
Kimini her şeyde ḥayrân eyleyen âyâ nedür**

Ba'zî ekâbiruñ *keyfe a'rifu şey'en ve ente fîhi*¹⁵ dedükleridir ve's-selâm.

**'Aşka ma'sûḳ artık râġıb iken pes yine
Anda bu deñlü temennâ bunda istiġnâ nedür**

**Şirk ile imân gelmez bir yére lâ raybe fîh
Ehl-i İslâm'uñ dilinde lâ nedür illâ nedür**

Lâ ve *illâ* ehl-i taḳlîd dilinde olur, ehl-i tevḥîd dilinde olmaz. Kemâ ḳâle'ş-şâ'irü:

Düyî şirk-est ez-ü bü'gzer muvaḥḥid bâş u yektâ şev
Vücüd-ı mâ-siva'lâh râ be-lâ bü'gzar u illâ şev¹⁶

*Ve menşe'un zâlike ḳavlihü 'Aleyhi's-selâm lâ yedḥulü'l-îmâne fi'l-mîzânî*¹⁷. Şu'üd-ı a'mâle intihâ, Sidretü'l-müntehâdur. *Ve'l-mîzânü 'indehâ*¹⁸. Ammâ imân mâ-verâ-yı 'arş-ı Raḥmân'dur, mîzâna inmez, farazâ indüġi taḳdîrce daḥı mevâzîni bulunmaz. *Ḳâle 'Aleyhi's-selâm: Lev vuẓi'at Lâ İlâhe ille'llâhü fî kiffetin ve's-semâvâtü's-seb'a ve 'âmir-hünne ve'l-arzüne's-seb'a ve 'âmir-hünne fî kiffetin uḥrâ le-mâlet Lâ İlâhe ille'llâhü ileyhinne*¹⁹. Pes Lâ İlâhe ille'llâhuñ mîzâna girmedüġi mevâzîni olmaduġı için imiş. Bu cümle fehîmhü eshel ba'zî kümmel buyurduḳlarıdır ki imân olan yerde şirk olmaz, şirk olan yerde imân olmaz. Anuñ-çün mîzâna gelmez ve bi'l-cümle muvaḥḥid ile muvaḥḥad var iken ikilik muḳarrer olup tevḥîd mutaşavver olmaz. 'Ulemâ-yı rüsümüñ ba'de'n-nefy ve işbât şübütde ekîd olur dedükleri 'ale'l-iḥlâḳ sedîd olmadıġı bundan ma'lûm olur. Ve'l-ḥaşıl vaḥdet-i vücûda ḳâ'il olmayanlarda tevḥîd müşkil olur. Ve ol muvaḥḥidler ki ke'l-ḥadîdî'l-muḥmâti 'alâ tarîḳî't-taglîbi ev ke'ş-şemsi ma'a'l-kevâkîbi min süneni'l-izmiḥlâl vaḥdete mâ'il olmuşlardır, bâḫıldur. Ve ke'l-baḫri ve emvâcihi déyenler daḥı ğayr-ı kâmidür. Zîrâ mümkün, vâcib olmaḳ muḥâl bunlar şâdiḳ olmaḳ ne ihtimâldür, ğaflet olunmaya. Ve's-selâmü 'alâ tâbi'l-ḥüdâ.

**Eyleyüp Ḥaḳḳ'a tevekkül ḳul olan Mevlâsına
Bugün için ğuşşalanmaḳ yâ ğam-ı ferdâ nedür**

Bu beyt, tevḥîd-i ef'âlden 'ibâret ve üstündeki beytüñ te'vîline işâretdür.

¹⁵ Sen onun içindeyken ben onu nasıl bileyim?

¹⁶ "İkilik şirkdir ondan geç, muvaḥḥid ol ve (böylece) eşsiz ve benzersiz ol. Allah'tan başka her şeyin varlığını "lâ" ile terk et ve "illâ" ol." (*Divân-ı Seyyid İmâdü'd-dîn Nesîmî 1972: 280*).

¹⁷ Peygamber Aleyhisselâm şöyle buyurdu: "İman mizana girmez." Hadîs-i şerîf

¹⁸ Ve mizan onun katındadır.

¹⁹ Peygamber Aleyhisselâm şöyle buyurdu: "Lâ ilâhe ille'llâh bir kefeye, yedi kat gök ve yedi kat yer de bir başka kefeye konulsa, Lâ ilâhe ille'llâh daha ağır basar." (*Müsnedü Ebî Ya'lâ El-Mevsûlî 1404-1410/1984-1990: 528*), El-cüz'ü's-şâni, 1393. Hadîs.)

Söylemek görmek işitmek anlamak bilmek nedür**Yâ bu evşâf ile mevşûf ol dür-i yektâ nedür**

İşâretün ilâ kavlihi 'Aleyhi's-selâm: *Men 'arafe nefsehü fe-kad 'arefe Rabbehü*²⁰. Zîrâ eger senüñ görmek ve işitmek ve sâ'ir havâssuñdan Cenâb-ı Pâke fi'l-cümle müşterek olmañ olmasa Allâhü Te'âlâ Hazretlerinüñ bu evşâf ile ittişâfım neden bilürdüñ ve istidlâline ne tarîk-ile yol bulurduñ ve bu şavır-ı cemîle *Halaka'llâhü Âdeme 'alâ şuratihi*²¹ kavî delîldür, tescil oluna. Ve ol dür-i yektâ nüşâ-i 'âlem, belki 'âlemden dañı a'zam olan Âdem'dür ki Hâfız-ı Şîrâzî buyurur, beyt:

Düş dâdem ki melâ'ik der-i meyhâne zedend

Gil-i Âdem be-siriştend ü be-peymâne zedend²²

Eyle ta'bîr édüp ba'zı merâtibin tefsîr eylemişdür ki *düş*, 'âlem-i gaybdan 'ibâretdür. *Melâ'ik*, hâlıkıyyet ve râzıkıyyet gibi şîfât-ı mücerrededen kinâyetdür. Meyhâne çapusun kaçımak, mezâhir istemek olup şîfât-ı Haqq'ı ve nu'ut-ı halkı hâvî olan kevn-i câmi'den her biri hisse-dâr olup mazhar-ı İlâhiyyeye hizmetkâr olduklarını iş'âr eyleyüp *peymâne zedend* ile aña işâret eylemişdür. Li'llâhi derru'l-kâ'ili²³. Bunuñ gibi kelâm-ı belîğüñ kâ'iline cebr isnâd edenler ye'lemu'llâh câhildür, 'âleme ma'lümdür.

Benden evvel bildügin étmiş eden olmuş olan**Bunda vü anda benümle olunan da'vâ nedür**

Bu mes'ele kazâ ve kader mes'elesi ve cebr-i şîrf gâ'ilesidür. Gerçi nâ-şenidedür ammâ püşide buyurulmaya ki hikmet üçdür: Mechüle ve mesküte ve ma'lümedür. Hikmet-i ma'lüme şer'an ifşâsı câ'iz olanlar ve fâ'idesi 'umüm üzre bulunanlardır. Hikmet-i mechüle, enbiyâdan bile mektüm olanlardır. Meşelâ ma'sûmlaruñ ba'zı emrâz-ı hâ'ile ile ibtilâsı gibi. Hikmet-i mesküte 'inde'l-havâşş bilinmesine menâş olup lâkin beyne'l-'umüm söylenmesi memnû' kılınanlardır ki şadedinde olduğumuz ma'ânî-i dakîka ve niğât-ı enîka gibi. Kıl küllün min 'indi'llâhi²⁴ mazmûnından kopar, cebr-i şîrfi oñşar ma'nâlardır. Ammâ fî nefsi'l-emr, cebr-i şîrf degül, cebr-i mutavassıta bile kâ'il degülüz. Zîrâ kader kazâya, kazâ 'ilmu'llâha, 'ilm ma'lüma tâbi' olduğu ekâbir-i 'ulemâ'-i ümmet ve kümmel-i şulehâ-yı ehl-i sünnet mâ-beyninde şâyî'dür. Zîrâ 'ilm şîfâtdan, zât ma'lümâtdandır. Pes Allâhü Te'âlâ bizüm vücûd-ı zâhirümüzden evvel vücûd-ı 'ilmümüzüñ isti'dâdına nazaran bildügin étmekden zulm lâzım gelmez; nihâyeti 'adl étmiş olur, hilâfin étmekden hikmete halel gelür. Belki Hazret-i Allâh'ın 'ilmi vâkı'a mu'tâbık olmuş ma'lümuñ isti'dâdına i'tâ étدی ise eyle bilmiş ve bildüğine göre 'amel kılmışdır. Ve bu mes'ele mevcûd ma'düm ve ma'düm mevcûd olmaz dedükleri mu'kaddime-i şahîhaya mebnîdür ve mâhiyyet gayr-ı mec'üle olmağ aşlından münteşîdür. Zîrâ mâhiyyet-i a'yân-ı şâbite, şuver-i 'ilmiyye-i İlâhiyye'dür, mec'üle olmağa gayr-ı kâbildür ve orada olan levâzımı dañı mec'üle degüldür. Bizüm ihtiyâr-ı cüz'imüz dañı anlardandır, mec'üle olmağ muhâldür; cebr-i şîrf degül, cebr-i mutavassıta bile ka'tâ mecâl yokdur. 'Ulemâ-yı rüsüm bundan gâfil, ba'zı umür mâ eşâbeke min hasenetin fe-mine'llâhi²⁵ mazmûnı tahtında dâhildür. Zîrâ bizüm ketm-i 'ademden vücûda gelmemüze aşlâ mükâfât mümkün degüldür; bu kanda kaldı bir gayrı haseneyi dañı mu'kâzî ola. İmdi her ne kadar iyilik var ise cümlesi tefâzzul-ı İlâhî ve luğf-ı mağz-ı gayr-ı nâ-mütenâhidür. Ve

²⁰ "Kendini bilen Rabbini bilir." Hadîs-i Şerîf

²¹ "Allah Âdem'i kendi sureti üzere yaratmıştır." (*Sahih-i Müslim 1421/2000: 1234*, Hadis no: 2841)

²² "Dün gece meleklerin meyhanenin kapısını çaldıklarını gördüm. Âdem'in balçığını yağurdular ve kadehe koydular." (*Divân-ı Hâfız 1397: 247, 184. Gazel/1. Beyit*).

²³ Aşk olsun (aferin) sözü söyleyene/inanmış, aklı yatmış olana!. [*Lafzen: Sözü söyleyenin başarısı Allah'tandır.*]

²⁴ "De ki: Hepsî Allah katındandır." 4 Nisâ 78.

²⁵ "Sana gelen iyilik Allah'tandır." 4 Nisâ 79

ba'zî umûr ve mâ eşâbeke min seyyi'etin fe-min nefsike²⁶ hîtasına nâzıldür. İmdi her seyyi'e elbette bir ma'şiyet muqâbelesinde bizüm kesbümüz sebebi iledür, kul küllün min 'indî'llâh²⁷'a müzâhîm degüldür; kesb gümrâhuñ, icâd Allâh'ındur. Gerçi bu ma'halde söz çokdur, ammâ yaqînen baña ma'lûmdur ki aşlâ ve kaç'â cebr yokdur. Lâkin verâ-yı şuverden nâzır olan dîku'l-başaruñ nazarı be-her hâl sâye-i 'adl üstine düşer, giderek cebre çıkar, bi'l-küllîye cebr kalkar. Nitekim kâtibüñ yazadurduğı kâğıduñ üstindeki mür, qalemi yazar görür, yed-i kâtibden ve yedüñ qalb-i kâtibe irtibatından ve qalbüñ ma'lûma ittibâ'ından bî-ğaberdür. Bu beyân cümleden eshel ve etemdür, şimdiden soñra añılmazsa fehmiñ müttehmdür. Her kim ki 'ayn-ı şâbitesinde mü'min ola, hâtimesinde emîn olur. Beyne'l-bed'i ve'l-hatm andan zâhir olan küfr ü 'işyân 'irfânına ziyân eylemez. Kemâ üşürü ileyhi bi-ğavlihi 'Aleyhi's-selâm: El'mü'minü lâ yezurruhu zembün²⁸. Ba'zî mü'min zünûbdan maşûn olmağla muzarr olmaz ve ba'zî mü'minüñ zenbi tevbesi kabûl olunup seyyi'atı hasenâta tebdîl olunmaq için kazâ olunmuş 'ayn-ı şâbitesi mü'min bulunmuşdur. Âdem 'aleyhi's-selâm ve ol hâzretüñ qademinde bulunan evlâd-ı kirâm gibi zemb zarar vermez, küfr dağı kezâlik hatm ü bed'e mu'âbık olur. Beyne'l-bed'i ve'l-hatm andan şudür bulan hasenât u ihsân mehebb-i riyâhda perdesüz bulunan şem'-dân gibi mün'afî vü bî-nişân olur ve bi'l-cümle 'ayn-ı şâbitesinde şekâvet olan qâbil-i hidâyet olmaz. Kezâlik kâle'llâhü Te'âlâ: Ve lev şâ'e le-hedâküm ecma'in²⁹. Ve lâkinnehü lem-yeşâ'ü lâ metâ'un hidâyeten li-küllî³⁰. Zîrâ Hâkık'ın meşiyeti 'ilmine tâbî, 'ilmi ma'lûmına tâbî'dür. Ba'zî ma'lûm qâbil-i hidâyet olur ve ba'zî olmaz. Kemâ qâle's-şâ'irü:

Bârân ki der-le'âfet-i tab'-eş hilâf nîst

Der-bâğ lâlê rüyed ü der-şüre-büm has³¹

Ve'l-hâşıl her nesne kendü kümüninde olanı ızhâr eyler. Görmez misüz ki her nu'fe atası şeklini yetürmez ve hergiz emrüd ağacı elma bitürmez. Beyt:

Ebr eger âb-ı zindegî bâred

Hergiz ez-şâh-ı bîd ber ne-ğori³²

Yevm-i kazâda sırr-ı kader mekşûf olup hiç kimse Allâhü Te'âlâ'ya "Yâ Rab niçün beni şöyle étdüñ, böyle étmedüñ?" déyübilmez ve çün ü çirâyâ yol bulmaz. *Fe-li'llâhi'l-hüccetü'l-bâliğatü*³³. Bunda dağı sırr-ı kadere vâkıf olanlardan bir hatâ şâdır olmaz. Şâdır olsa nefsin melâmet eyler. Anuñ-çün Âdem 'aleyhi's-selâm *Rabbenâ zalemnâ enfusenâ*³⁴ déyü 'özr eyler. Câhil olanlar nefsini tenzîh eyleyüp hatâyı tekrârlar. Anuñ-çün İblîs 'aleyhi'l-la'ne *ene hayrun minhü*³⁵ déyüp Cenâb-ı Pâk'i tahtı'e étmek ister. Hâkık'ı derk étmez, 'işyâm zâtîdür, gitmez. Ammâ kuşûr-ı Âdem 'alâ vecih'l-'uşürdür, anuñ-çün ma'zûrdur. Hadd-i zâtında munşif-ı muktezâ-yı neş'eti olduğına mu'terif Rabbisinde kaç'â zulm olmaduğına 'arifdür. Qâbil-i hidâyet, muntazır-ı rahmetdür. Lisânü'l-ğayb ve tercümân-ı lâ-reyblük ile mülaqqab olan Hâfız-ı Şîrâzî'nüñ

²⁶ "Başına gelen kötülük ise nefsendendir." 4 Nisâ 79

²⁷ "De ki: Hepsi Allah katındandır." 4 Nisâ 78.

²⁸ Hz. Peygamber (A.S.)'ın sözü ile ona işaret edildiği gibi: "Mü'min kula günah zarar vermez." (el-Münâvî 1422/2001: 273, Hadis no: 5042).

²⁹ "Allah dileseydi hepimizi doğru yola iletirdi." 16 Nahl 9

³⁰ Ancak o herkes için bir hidayet faydası/yararlanması istemedi.

³¹ "Tabiatının letafetinde herkes müttefik iken, yağmur bile bağda lale bitirir, çorak yerde çerçöp." (*Gülîstan* 1379: 35, 4. Hikâye)

³² "Bulut ölümsüzlük suyu yağdırsa bile söğüt dalından meyve yiyemezsin (alamazsın)." (*Gülîstan* 1379: 33, 4. Hikâye)

³³ "Kesin delil ancak Allah'ındır." 6 En'âm 149

³⁴ "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik." 7 A'râf 152

³⁵ "Ben ondan daha üstünüm." 38 Sâd 76 / 7 A'râf 12

Der-küy-ı nîk-nâmî mâ-râ güzer ne-dâdend
Ger tû ne-mî pesendî tağyîr kun kaçâ-râ³⁶

dédüğü ve ekser ebyâtında cebr-i şırf şüretinde gösterdiği sözleri bu vâdîdendir. Hîkmeti budur ki henüz işâret olunduğu gibi günâh yâ 'afv olunmak içündür, şâhibi zemm olunmaz; veyâ 'uķûbet olunmak içündür, şâhibi müsteħakk-ı melâmet olur. Ammâ 'âlem-i teklîfden bu iki zenbûñ mâ-beynini temyîz hiçbir 'azîze tefvîz olunmadığı sebebden gerek mübtedî gerek müntehî mutlakâ melâmet menhîdür, cā'izdür ki evvelki kabîlden olup maķbûl-i Hüdâ'ya la'net etmekden vahşet eylerler. Edeb-i şerî'at-i mürselîn ve tārîķat-i evliyâ-yı kâmilîn budur. Tâlib-i dîn iseñ şaķın ve eger 'Ömer Hayyâm'ıñ, rubâ'î:

Men mey hõrem ü her ki çü men ehl buved
Mey hõrden-i men be-nezd-i ü sehl buved
Mey hõrden-i men Hâķ be-ezel mî dânest
Ger men ne-hõrem 'ilm-i Hüdâ cehl buved³⁷

dédüğünden murâdı eger Hâfız-ı Şîrâzî gibi "'İlm, ma'lûma tâbî'dür; süci içmekde suç benümdür, 'ayn-i şâbitem iķtizâ étmişdür." demek ise Tûsî'nüñ anı, beyt:

Goftî ki güneh be-nezd-i men sehl buved
İñ nükte ne-güyed ân ki ü ehl buved
'İlm-i ezeli 'illet-i 'işıyan kerden
Nezd-i 'uķalâ zi-gâyet-i cehl buved³⁸

ķavliyle reddi fâsiddür. Ve illâ eger şeytân gibi cebre havâle etmek ise Hâzret-i Fârûķ'ıñ raķya'llâhü 'anh sârıķı reddi gibidür, tamâm vâriddür ve bi'l-cümle bunuñ gibi umûra fi'l-cümle şu'ura erbâb-ı taşfiyyeye hîzmet lâzımdur. Ve illâ terk etmek evlâ, belki mühimdür, ve'llâhü a'lem bi's-şavâb.

Hâme-i şun'a haķâ nisbet olunmazsa eger Bunca yañlışlar bu 'âlem defterinde yâ nedür

Ķâle ba'zu'l-vâķıfı: El-esrâruhü âyâtühü.

Lâ yünkirü'l-bâţlu fı tavrıhi
Fe-innehü ba'zu zuhûrâtihi³⁹

Ba'zı mevţın hafâ iķtizâ eyler, yoķsa defter-i Hâķ'da haķâ neyler?

Perde-i pindârıñı kaldırmayınca aradan Ey Rüşûhî bilemezsün bunlara ma'nâ nedür

- ³⁶ Bizi iyi ad (kazanma) diyarına geçirmediler. Beğenmiyorsan kaderi değiştir." (*Divân-ı Hâfız 1397: 8, 5. Gazel/7. Beyit*)
- ³⁷ "Ben şarap içerim ve benim gibi her ehil olan kimsenin şarap içmesi Allah katında önemsizdir. Benim şarap içeceğimi Allah ezeli ilmi ile bildi. Ben şimdi içmeyecek olsam Allah'ın ilmi cehl olur." (Yâr Ahmed bin Hüseyñ Reşîdî-i Tebrîzî 1367: 101).
- ³⁸ "Benim nazarımda günah önemsizdir, diyorsun. Bu sözü ehil olan kişi söylemez. (Allah'ın) ezeli ilmini isyanın sebebi yapmak/saymak, akıllı kişilerin nazarında cehaletin fazlalığından olur/kaynaklanır." Yâr (Yâr Ahmed bin Hüseyñ Reşîdî-i Tebrîzî 1367: 101). (Yâr Ahmed bin Hüseyñ Reşîdî, Ömer Hayyâm'ın rubailerini konu alan eserinde Hayyâm'a ait olan yukarıdaki rubai için düştüğü dipnotta, metinde Nâsır-ı Tûsî'ye ait olarak gösterilen bu rubainin Nâsır-ı Tûsî yanında Baba Efdal-i Kâşânî'ye de nisbet edildiğini de belirtir.)
- ³⁹ (Meseleye) vâķif olanlar dediler ki: Onun sırları âyetleridir. Bâţıl bunu kendi mevkiinde (esasında) inkâr etmez. Muhakkak ki (inkâr ettiği) bazı zuhurâtıdır.

Temmetü'l-kaşîde-i Rûsûhî Efendi rahmetu'llâhi Te'âlâ 'aleyhi.

Sonuç

Küçük Hâfız Mustafa Efendi'nin 16. asır şairi Sofyalı Süleymân Rûsûhî'nin şiiri için yazdığı bu şerh, gazel, kaside, şathiye gibi kısa metinlerin şerhi geleneğinde dikkate değer bir yere sahiptir. Enderûn'un Seferli Koğuşu'nda yetişen ve iyi bir eğitim aldığı anlaşılan müellifin söz konusu şiiri muhtasar bir biçimde şerh ettiği, bazı beyitlerin şerhinde birkaç cümleyi geçmediği görülür. Ancak birkaç beyitte açıklamaların geniş tutulduğu ve konunun etraflıca ele alındığı da dikkati çeker. Müellif, genel olarak muhtasar bir şerh kaleme almasına rağmen eserini hazırlarken oldukça fazla sayıda kaynaktan faydalanmış ve bunlardan iktibaslarda bulunmuştur. Şerhde dinî ve tasavvufî eserlerden yapılan iktibaslar yanında edebî metinlerden yapılan iktibaslar da dikkati çeker. Dil ve üslup özellikleri bakımından orta nesir türü eserler içinde değerlendirilebileceğimiz Şerh-i Kasîde-i Rûsûhî'nin, muhtevası itibarıyla benzer tasavvufî metinleri anlamada önemli kaynaklardan biri olacağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Aclûnî (1421), İsmâil b. Muhammed, Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs, Dımişk: Mektebetü'l-'ilmi'l-hadîs.
- Beyhakî (1423/2003), Ahmed b. Hüseyin, el-Câmi'u li-şu'abi'l-îmân, Su'ûdî Arabistan, Mektebetü'r-rüşd.
- Ceylan, Ömür (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Dîvân-ı Hâfız* (1397), Haz. Halîl Hatîb Rehber, Tahran: İntişârât-ı Safî Alişâh.
- Dîvân-ı Seyyid 'Îmâdü'd-dîn Nesîmî* (1972), Haz. Hamîd Muhammedzâde, Bakü: Âzer Neşriyat.
- Gülistân* (1379), (Fârisî-İngilisî), Şeyh Muslihu'd-dîn Sa'dî-i Şîrâzî, Haz. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî (İngilizceye tercüme eden: Francis Gladwin), Tahran: İntişârât-ı Beyne'l-milel-i El-Hüdâ.
- el-Münâvî (1422/2001), Muhammed Abdü'r-ra'ûf, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'î's-Sagîr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, IV. Cild.
- Müsnedü Ebî Ya'lâ El-Mevsilî* (1404-1410/1984-1990), Haz. Hüseyin Selîm Esed, Dımişk-Beyrut.
- Sahîh-i Müslim* (1421/2000), nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Su'ûdî Arabistan: Dârü's-selâm.
- Taştan, Erdoğan (2017), "Âyinezâde Muhammed Şemseddîn-i Sirozî'nin "Şerh-i Manzûme-i Rûsûhî" Adlı Eseri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19, İstanbul, s.313-344.
- Yâr Ahmed bin Hüseyin Reşîdî-i Tebrîzî (1367), *Rubâ'iyât-ı Hayyâm (Tarab-hâne)*, (Tashîh: Üstâd 'Allâme Celâle'd-dîn Hümâyî), Tahran: Müessesesi-i Neşr-i Hümâ.
- Yazar, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, Ozan (2007), "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 9, 271-304.